

بررسی بازتاب خوشنویسی سنتی در نشانه نوشته‌های فارسی

مرحانه نادری گرزالدینی

عضو هیئت علمی دانشکده فنی و حرفه‌ای دختران بابل

چکیده

خوشنویسی ابزاری فرهنگی است و این خصیصه بسیار مهم را دارا می‌باشد که جنبه‌های متنوع تفکرات و ایده‌های هنرمندان را همراه با فرم زیباشناختی به مخاطب اعلام می‌دارد. خط نه تنها با ارائه شکل و محتوا پیام خود را به صورت مستقیم بیان می‌دارد، بلکه ظرفیت ارائه مفاهیم عمیق‌تری را نیز دارا می‌باشد که همانا در شکل بصری حروف و ارتباط آن با واژگان نهفته است. در سال‌های اخیر با توجه به پیشرفت‌های صورت گرفته در عرصه‌ی گرافیک ایران زمینه‌های مناسبی برای ظهور حرکت‌های نوین در شاخه‌های مختلف هنر گرافیک به خصوص طراحی نشانه‌های نوشتاری فراهم گشته است. یکی از مهم‌ترین موارد در این مقوله، شناسایی چگونگی تحریر و ساختار حروف می‌باشد. به عبارتی دیگر، دانستن و اجرا کردن به جا و مناسب در تبدیل و اتصال حروف به یکدیگر در طراحی نشانه نوشته بسیار مهم و اساسی است و این امر، تنها از طریق شناخت و درک خطوط سنتی صورت می‌پذیرد؛ از این رو آشنایی با ظرفیت‌ها و امکانات هر یک از خطوط سنتی، طراحان گرافیک را در خلق آثاری زیبا و بدیع یاری می‌رساند.

روش تجزیه و تحلیل داده‌های این مقاله توصیفی-تحلیلی بوده و ابزار گردآوری اطلاعات آن کتابخانه‌ای می‌باشد. نتایج بیانگر آنست که خطوط سنتی همواره به دلیل ظرفیت‌های بالقوه، مورد توجه هنرمندان بسیاری قرار گرفته و بیشتر نشانه نوشته‌های موفق فارسی بر مبنای اصول و قواعد خوشنویسی سنتی طراحی شده‌اند.

خط یکی از مهم‌ترین و بزرگ‌ترین اختراعات بشری است و به عنوان پایه و اساس تمدن همواره از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است. نقش سازنده و مؤثر خط در پیشبرد علوم و پایه‌گذاری فرهنگ و تمدن بسیار گسترده و نامحدود می‌باشد.

ارتقاء سطح دانش بشری در موضوعات مختلف، همواره مرهون خط و نگارش است. می‌توان گفت خط پدیده و رسانه‌ای جهت نشان دادن تفکرات، آیین و رسوم، ادبیات، دین و مذهب و به طور کلی جهان‌بینی مردمان در طول تاریخ بوده است. این پدیده توانسته، اندوخته‌های بشری را در زمینه‌های مختلف علمی، ادبی، هنری و... ثبت نموده و آن را در طی تاریخ در اختیار همگان قرار دهد. خط از نخستین و اساسی‌ترین ابزارهای ارتباطی و فرهنگی می‌باشد. این ابزار موجب پیوند انسان‌ها و جوامع در بُعد زمان و مکان می‌گردد. به عبارت دیگر خط عصاره تمدن بشری و عامل اتصال گذشته به آینده است. این عنصر فرهنگی در طول تاریخ توانسته افکار و تجربیات گذشتگان را از دستبرد، تباهی، تاراج و زوال محفوظ دارد. در وصف خط همین بس که با توجه به کارکرد ارتباطی و تمدن‌سازش منجر به پیدایش پدیده‌ای به نام تاریخ بوده است.

در سیرتاریخی و سرگذشت پراز فراز و نشیب خط و با تکامل و ترویج آن، علاوه بر وجه اولیه خط، که کارکردی ارتباطی و وسیله‌ای برای تفهیم و تفاهم مردمان بوده است، دارای وجه دیگری با رویکرد زیبایی‌شناسانه گردیده که خوشنویسی نامیده می‌شود. خوشنویسی، زیبانگاری حروف و کلمات بر اساس اصول و قواعد مشخص و معین است. به سبب ظرفیت‌های فرهنگی و زیباشناختی خوشنویسی سنتی، این هنر همواره در فرهنگ و تمدن ایران از جایگاه ممتاز و برجسته‌ای برخوردار بوده، نه تنها در عرصه‌ی هنرهای سنتی کاربردهای فراوان و متنوعی داشته، بلکه در عرصه‌ی هنرهای جدید همچون گرافیک نیز جایگاه ویژه‌ای دارد، به طوری که امروزه به عنوان پایه و شیوه‌ای جهت طراحی پوستر، فونت، نشانه و دیگر شاخه‌های گرافیک مطرح می‌باشد.

نشانه‌های نوشتاری یکی از مباحث مهم، در هنر گرافیک محسوب می‌شوند. این اهمیت از آنجا ناشی می‌گردد که در بین محصولات بی‌شمار گرافیکی تنها نشانه‌ها به مدت بسیار طولانی و به اشکال و ابعاد گوناگون در تمامی شاخه‌های مختلف گرافیک از جمله بسته‌بندی، پوستر، جراید، نشانه‌های شرکت‌ها و... مورد استفاده قرار می‌گیرند. بنابراین، گردآوری تجربیات گذشتگان به همراه شناخت و ویژگی‌های بصری حروف فارسی و به کارگیری صحیح اصول و ضوابط حاکم بر خوشنویسی در طراحی نشانه نوشته‌های فارسی همواره نیازمند توجه، مطالعه و بررسی است. از این رو نوشتار حاضر به بررسی و شناسایی چگونگی تحریر حروف و ساختار خطوط سنتی و کاربرد آن‌ها در طراحی نشانه نوشته می‌پردازد.

تعریف و کارکرد نشانه

طراحی نشانه یکی از شاخه‌های اصلی هنر گرافیک محسوب می‌گردد. نشانه به مفهوم نقشی مشخص و نیز عاملی جهت هویت بخشی بصری برای معرفی نهادهای دولتی، مؤسسات خصوصی، محصولات تجاری و... است. می‌توان گفت هر نشانه مفهوم بصری خلاصه شده‌ای است که بر موضوع خاصی دلالت کرده، ماهیت و عملکرد آن را به ساده‌ترین وجه مجسم می‌نماید. مرتضی ممیز در تعریف نشانه می‌گوید: "نشانه تصویر نام است؛ نامی است تصویری که ساده، مختصر، مؤثر و موجز موضوع را تجسم می‌کند" (ممیز، ۱۳۶۲: ۸).

در واقع نشانه به عنوان نمود و جوهره تصویری یک سازمان، مؤسسه، شرکت و... می‌باشد که برای شناسایی و تمایز بخشی با دیگر سازمان‌ها و نهادهای طراحی می‌شود (خزایی، ۱۳۸۴: ۱۸).

کاربرد نشانه در جوامع امروزی بسیار گسترده است و عرصه‌های گوناگونی را در بر می‌گیرد. استفاده از نشانه در فعالیت‌های فرهنگی، تجاری و نهادهای اجتماعی آن را به یکی از مهم‌ترین شاخه‌های هنر گرافیک تبدیل کرده است.

انواع نشانه

نشانه‌ها را با توجه به عناصر و ساختار تشکیل‌دهنده آن‌ها می‌توان به دو دسته کلی نشانه‌های تصویری و نشانه‌های نوشتاری تقسیم نمود. نشانه‌های تصویری آرم‌هایی هستند که در ترکیب آن‌ها تصویری از یک شیء، نقش و یا موضوع مشخصی به کار رفته است. نشانه‌های نوشتاری یا نام کامل موضوع را نمایش می‌دهند که لوگوتایپ^۱ نامیده می‌شوند و یا با حروف اختصاری نام موضوع طراحی می‌شوند که در اصطلاح به این نشانه‌ها مونوگرام^۲ می‌گویند.

لوگوتایپ‌ها کاربردهای گوناگونی همچون عنوان، نشانه، امضا و... را دارند. این شاخه از گرافیک به واسطه ساختار نوشتاری، بیان بصری و برخورداری از هویت فرهنگی یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های طراحی گرافیک محسوب می‌شود. قابل ذکر است مهم‌ترین رویکرد طراح در طراحی نشانه نوشته رویکرد بصری است. از آنجا که حروف علاوه بر خوانایی، بیان بصری نیز دارند؛ بنابراین طراحی لوگو باید بر اساس شخصیت بصری و توانایی‌های شکل‌پذیری حروف در هماهنگی و تطابق با موضوع و محتوای مورد نظر صورت پذیرد. به بیانی دیگر، در این فرآیند شکل حروف مبتنی بر قواعد سنتی نیست بلکه تحت تأثیر عملکرد و مفهوم مورد نظر، شکل آن‌ها تغییر می‌یابد تا معنا را به صورتی نو و بدیع به مخاطب القا نماید.

جایگاه خوشنویسی در طراحی نشانه نوشته

حروف مجموعه‌ی اشکال انتزاعی یا علائم بصری است که با آن می‌توان زبان گفتار را به زبان نوشتار تبدیل کرد (افشارمهاجر، ۱۳۹۲: ۴۸). نوشتن تبیین بصری گفتار است. نوشتار را زمانی خوشنویسی می‌نامند که بر اساس قواعد هندسه‌ی تحریر و بر مبنای اصل زیبایی و

1- Logotype

2- Monogram

هماهنگی نوشته شود. از دیرباز ایرانیان به هنر خوشنویسی توجهی خاص داشته‌اند و همواره از این هنر به عنوان عنصری تزئینی در معماری، فلزکاری، سفالگری، منسوجات و... استفاده نموده‌اند. در دوران معاصر نیز میراث خوشنویسی به عرصه‌ی هنر گرافیک راه یافته است.

طراح گرافیک به منظور برقراری ارتباط و انتقال پیام به مخاطب همواره از دو عنصر نوشتار و تصویر بهره می‌برد. نوشتار در آثار گرافیکی علاوه بر برقراری ارتباط دارای ویژگی‌های زیبایی‌شناسی و کاربردی نیز می‌باشد. ارزش کاربردی حروف در گرافیک و به‌کارگیری درست و منطقی آن در یک اثر گرافیکی مستلزم دانش و آگاهی از ظرفیت‌های بصری و سایر عوامل در صفحه می‌باشد. یک طراح گرافیک نیاز مبرمی به شناخت حروف و استفاده به‌جا از آن‌ها دارد. در بررسی شکل حروف در کلمات، ترکیب‌بندی، یکپارچگی، هماهنگی، ساختار کلی و ریتم موزون باید در نظر گرفته شود.

پیوستگی در نوشتن حروف فارسی نیز از ویژگی‌های بصری این خط است. در طراحی یک نشانه نوشته یا لوگوتایپ اصل بر فشردگی و چیرگی فضاهای مثبت و منفی است. یعنی فاصله حروف و کلمات تا حد امکان فشرده می‌شود و سطح سفید بین حروف به گونه‌ای محسوس، کمتر از سطوح مشکی مربوط به حروف انتخاب می‌شوند (افشار مهاجر، ۱۳۸۸: ۷۸).

پیشینه خوشنویسی سنتی در نشانه‌های نوشتاری

در طراحی نشانه‌های نوشتاری ترکیب خوشنویسی، نقش مهمی دارد. این نشانه‌ها گاه صرفاً از یک ترکیب‌بندی هنرمندانه خوشنویسی حاصل می‌شود و گاه شیوه‌ی نوشتن حروف، شکل و تصویر را مجسم می‌کند. در آثار خوشنویسی ایران نمونه‌های زیبایی از خط طغری، مثنی، خط بنایی و... یافت می‌شود (مبیز، ۱۳۶۲: ۱۰) که بر اساس سفارشات حکومتی همچون مهرهای سلاطین، نشان‌های حاکمیت بخش‌های مختلف کشور، سکه، مدال و... به وجود آمده‌اند که هر یک از لحاظ بصری همچون یک نشانه عمل می‌کنند.

مهارت استادان مهرساز در هنر خوشنویسی، درک عمیق مبانی نظری هنرهای تجسمی، تسلط بر حسن همجواری حروف، محاسبه دقیق فضاها، استفاده از ضخامت‌های قلم در اتصالات حروف که در کادرهایی محصور یا آزاد جای گرفته‌اند، در زیبایی و ماندگاری آن‌ها نقش به‌سزایی داشته‌اند (مقتدائی، ۱۳۹۳: ۴۸). قابلیت نشانه‌نویسی‌های خوشنویسان گذشته در ارائه ترکیبی بدیع، زمینه‌ی مناسبی را برای طراحان گرافیک فراهم آورده که می‌تواند راهگشای آنان جهت یافتن راه‌حلی مناسب در طراحی یک نشانه نوشته بر اساس معیارها و اصول زیبایی‌شناسی خوشنویسی سنتی باشد.

ویژگی‌های بصری خط فارسی

خط فارسی خطی نسبتاً افقی است که اجزاء تشکیل‌دهنده آن بر قوت، ضعف، تضاد، سطح و دور استوار است. به طور کلی ویژگی‌های بصری خط فارسی عبارتند از: ۱- محوره‌های حروف ۲- تعدد کرسی ۳- ارزش خطی ۴- پیوستگی حروف ۵- تنوع در ارتفاع حروف ۶- تنوع در شکل حروف ۷- گسترده‌ی فضای منفی ۸- فاصله میان حروف ۹- نقطه ۱- محوره‌های حروف: حروف فارسی دارای سه محور عمودی، افقی و چرخشی است که هر یک از آن‌ها قابلیت متنوعی را در ترکیب‌بندی و ویژگی‌های بیانی خط ایجاد می‌نمایند. حرفی همچون: «الف»، «ط» و «م» به جهت ایجاد حرکت عمودی موجب ایستایی و استحکام در ترکیب‌بندی می‌شوند. حروف افقی نظیر: «ب»، «پ»، «ف» و «ک» در جبران انرژی بصری حروف عمودی و دوار مؤثر واقع می‌گردد. حروف دوار مانند: «ج»، «س»، «ص»، «ع» و... تنوع و انعطاف چشمگیری در ترکیب‌بندی با حروف عمودی و افقی ایجاد می‌نمایند. این حروف در تنظیم انتقال انرژی و حرکت اشکال حروف افقی به حروف عمودی و بالعکس اهمیت می‌یابند و حرکت‌های ایستای حروف افقی و پویای حروف عمودی را تعدیل می‌کنند (رشوند، ۱۳۹۱: ۱۱۴).

۲- تعدد کرسی: کرسی در لغت به معنی تکیه‌گاه و تخت است و منظور از آن این است که حروف و کلمات مشابه را برابر هم بنویسند (فضائی، ۱۳۶۲: ۱۰). کرسی‌بندی رابطه‌ی تنگاتنگی با ترکیب دارد؛ زیرا این دو را می‌توان از اعضای اصلی مجموعه‌ی بزرگتری به نام «حسن وضع» به شمار آورد (قلیچ‌خانی، ۱۳۸۸: ۳۱۲). در واقع خط کرسی محوری فرضی است که محل قرارگیری و استقرار حروف و کلمات می‌باشد. در خط فارسی سه خط کرسی وجود دارد که شامل: ۱- کرسی اصلی یا وسط: حروف و کلمات بر روی کرسی وسط قرار می‌گیرند. ۲- کرسی پایین: دوایر و دنباله (ر)های بلند مانند "میر" بر آن قرار می‌گیرند. ۳- کرسی بالا: در این کرسی حروف و کلمات ریز برای هماهنگ کردن و پر نمودن فضاهای خالی قرار می‌گیرند (مرزی، ۱۳۹۰: ۲۷).

۳- ارزش خطی: یکی از ویژگی‌های مهم حروف فارسی، ضخامت و ارزش خطی است. حروف فارسی به دلیل استفاده از دانگ‌های مختلف قلم در حرکت‌های عمودی، افقی، دوار، اتصالات و دندان‌ها از نظر ارزش خطی و ضخامت بسیار متنوع می‌باشند.

۴- پیوستگی حروف: از مهم‌ترین ویژگی‌های خط فارسی پیوستگی حروف یک کلمه می‌باشد. نکته مهم در پیوستگی حروف توجه به شکل هر حرف و هم‌جواری آن‌ها در کنار یکدیگر است.

۵- تنوع در ارتفاع حروف: حروف فارسی از نظر ارتفاع متنوع‌اند و در چهار گروه تقسیم‌بندی می‌شوند که عبارتند از:

(الف) ارتفاع حروف ب، ر، س، ن، و، م و هم خانواده‌هایشان؛

(ب) ارتفاع حروف ح، ص، ط، ع، ف، ق، ی و هم خانواده‌هایشان؛

(ج) ارتفاع حروف د، ه و هم خانواده‌هایشان (زاهدی، ۱۳۹۰: ۲۱).

۶- تنوع در شکل حروف: یکی از مواردی که در حروف فارسی وجود دارد، چندگونه نوشتن یک حرف بر حسب موقعیت آن در کلمه (اول، وسط، آخر) است. این مسئله موجب تنوع شکل حروف فارسی شده است.

۷- گستردگی فضای منفی: فضای منفی در خط فارسی به دلیل اتصالات و تنوع جهت و زاویه حروف نسبت به خط لاتین بیشتر است.

۸- فاصله میان حروف: تنظیم فاصله میان حروف به علت برقراری تعادل میان فضای مثبت و منفی مهم است. این اصطلاح در خط فارسی بر طول اتصالات حروف چسبان یا فاصله میان حروف غیرچسبان دلالت دارد (همان، ۲۵). تنظیم اتصالات و فواصل بین حروف موجب تعادل، هماهنگی و زیبایی بصری خط فارسی می‌شود که معمولاً به وسیله کشیده یا کوتاه‌نویسی حروف صورت می‌پذیرد.

۹- نقطه: نقطه از نظر ارزش تصویری مهم‌ترین عنصر بصری در خط فارسی محسوب شده و نیز عاملی مهم جهت ایجاد تمایز میان حروف مشابه و خوانایی کلمات به شمار می‌آید. در خوشنویسی نیز وجود نقاط در تعادل بصری فضای مثبت و منفی تأثیر به‌سزایی دارد. علاوه بر این، نقطه زبان تصویری حروف فارسی را غنی‌تر نموده و تنوع خاصی را به عنوان ارزش تصویری در کنار دیگر عناصر به وجود می‌آورد (رشوند، ۱۳۹۱: ۱۱۴).

راهکارهای عملی طراحی نشانه نوشته با استفاده از خوشنویسی سنتی

در طراحی نشانه نوشته از خطوط سنتی می‌توان به عنوان الگو استفاده نمود و با اعمال تغییرات بر روی آن به فرم‌های جدیدی دست یافت. روش‌های مهم در ارائه طراحی خلاقانه با بهره‌گیری از خوشنویسی سنتی عبارتند از:

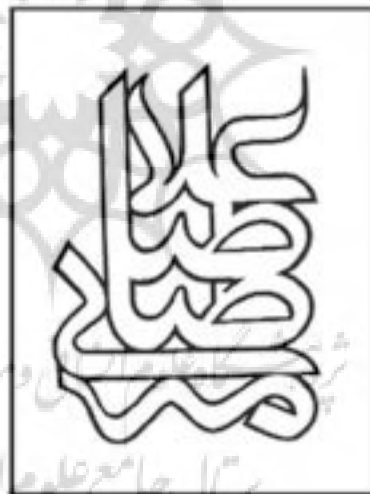
۱- ایجاد ضخامت ۲- تغییر در فضای مثبت و منفی ۳- ایجاد برش ۴- جابه‌جایی

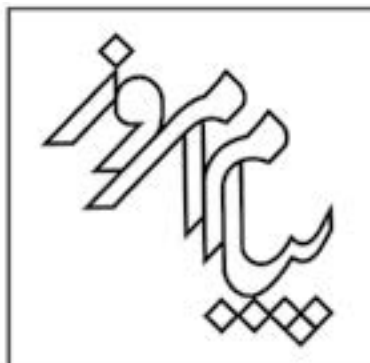
تصویر شماره ۱: روش ایجاد ضخامت، عنوان کتاب، طراح: بیژن صیفوری

تصویر شماره ۲: روش تغییر در فضای مثبت و منفی، نشانه‌ی شرکت حریر، طراح: مسعود نجابتی

تصویر شماره ۳: روش جابه‌جایی حروف، نشانه‌ی دانش‌کده‌ی علامه طباطبائی، طراح: عبدالرضا چارثی

تصویر شماره ۴: روش تغییر در کرسی بندی حروف، عنوان نشریه، طراح: مرتضی ممیز

حروف ۵- تغییر در کرسی بندی حروف ۶- تغییر در تناسبات.

۱- ایجاد ضخامت: با ایجاد ضخامت، فضای منفی حروف تغییر نموده، باعث به وجود آمدن تنوع در فرم حروف می‌شود. ضخامت را می‌توان از محیط بیرون، درون و یا از هر دو طرف (محیط بیرونی و درونی حروف) ایجاد نمود (قادر، ۱۳۸۸: ۹۱). (تصویر شماره ۱).

۲- تغییر در فضای مثبت و منفی: در این روش فضاهای در بر گیرنده حروف به صورت مثبت و فضای خود حروف به صورت منفی نمایان شده، بدین ترتیب روابط جدیدی از نظر بصری حاکم می‌گردد (تصویر شماره ۲).

۳- ایجاد برش: برش باید در جهت زیبایی و هماهنگی با نوع ترکیب صورت پذیرد و طراح با آگاهی از این مقوله قسمت‌هایی از حروف را که به خوانایی آن لطمه‌ای وارد نسازد حذف می‌کند. این روش در حروفی که دارای ساختاری مدور و یا کشیدگی در محور افقی هستند اجرا می‌گردد.

۴- جابه‌جایی حروف: در این شیوه همه قواعد و اصول حاکم بر خوشنویسی رعایت شده و تنها حروف در محورهای مختلف جابه‌جا می‌گردند که موجب تغییر اندازه در فضای منفی حروف می‌شود. با این روش طراح تأکید بصری در عنصر نوشتاری ایجاد می‌نماید (فهیمی و دیگران، ۱۳۹۲: ۹۳). (تصویر شماره ۳).

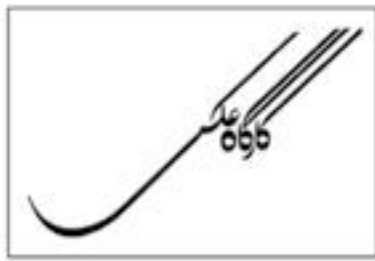
۵- تغییر در کرسی بندی حروف: با قرارگیری هر حرف بر روی خط کرسی زاویه‌ای بین خط کرسی و حداقل یکی از اجزاء آن حرف پدید می‌آید. هدف از تغییر کرسی حروف در واقع بر هم زدن زاویه بین حرف و خط کرسی و دستیابی به زوایای دیگری از یک حرف می‌باشد (تصویر شماره ۴).

۶- تغییر در تناسبات: منظور از تغییر در تناسبات، دخل و تصرف در میزان کشیدگی‌ها و اجزاء تشکیل دهنده حروف است. البته این تغییرات تا حدی مجاز است که به ماهیت یک حرف از لحاظ ساختار و خوانایی آسیبی نرساند (تصویر شماره ۵).

که استاد فقید "مرتضی ممیز" در طراحی آن از قلم شکسته نستعلیق استفاده نموده است. بر طبق گفته ایشان «از آنجا که خط شکسته نستعلیق همواره در مکاتبات شخصی به کار گرفته شده؛ بنابراین، قلم مناسبی برای طراحی عنوان این روزنامه بوده و در راستای اهداف نشریه یعنی برقراری ارتباط راحت و صمیمی با مردم می باشد» (ممیز، ۱۳۸۸: ۱۱۹). در این نشانه نوشته حسن ترکیب و ریتم موزون و هماهنگ حروف، زیبایی بصری و جلوه خاصی به آن بخشیده است (تصویر شماره ۷).

در بین اقلام خوشنویسی، خط نستعلیق به دلیل برخورداری از ویژگی‌هایی همچون: حسن وضع، حسن ترکیب، تعادل، تناسب، هماهنگی در اجزا، هندسه دقیق و موزون، سهولت خوانایی و امکان گسترش نوشته در هر دو سطح افقی و عمودی در طراحی نشانه نوشته همواره مورد استفاده فراوان قرار گرفته است. نمونه آن را می‌توان در نشانه نوشته "کتاب اول" مشاهده نمود. در این اثر انتخاب نوع قلم با توجه به سهولت خوانایی و کاربرد و عملکرد آن صورت گرفته، تغییر در کرسی بندی حروف و کشیدگی حرف «ب» در جبران انرژی حرکات عمودی، موجب دستیابی به ترکیبی متعادل شده است (تصویر شماره ۸).

۲- استفاده از خوشنویسی سنتی با بیانی گرافیکی: در این روش شخصیت کلی حروف بر مبنای خوشنویسی سنتی است و طراح با دخل و تصرف و ایجاد تغییر در قواعد خوشنویسی نظیر فواصل و اتصالات حروف، فرم جدیدی را ارائه می‌دهد. به طور مثال در نشانه نوشته موزه "رضا عباسی" (تصویر شماره ۹) که بر اساس خط "ثلث" طراحی شده، طراح با تغییر در ارتفاع حروف و کوتاه نمودن حرف «الف» در «ضا» و «عبا» و نیز تغییر در کرسی بندی، ریتم منسجم و موزونی را ایجاد نموده، در این اثر نقش اسلیمی نیز به عنوان عنصری در جهت ایجاد هماهنگی با محتوای نشانه و قوام

تصویر شماره ۵: روش تغییر در تناسب، نشانه‌ی استودیو عکاسی، طراح: مرتضی ممیز

تصویر شماره ۶: طراحی به شیوه‌ی خوشنویسی سنتی، نشانه‌ی گروه معماری و شهرسازی، طراح: مرتضی ممیز

تصویر شماره ۷: طراحی به شیوه‌ی خوشنویسی سنتی، عنوان نشریه، طراح: مرتضی ممیز

تصویر شماره ۸: طراحی به شیوه‌ی خوشنویسی سنتی، عنوان کتاب، طراح: سیدمحمداحصایی

تصویر شماره ۹: استفاده از خوشنویسی سنتی با بیانی گرافیکی، نشانه‌ی موزه‌ی رضا عباسی، طراح: مرتضی ممیز

کاربرد خوشنویسی سنتی در طراحی نشانه‌های نوشتاری

یکی از جلوه‌های مهم خوشنویسی در دوران معاصر کاربرد آن در هنر گرافیک است. تنوع فرم، طرح و خصوصیات کاربردی خوشنویسی سنتی موجب گردیده که هنرمندان گرافیک ایران از آن در جهت طراحی نشانه‌های نوشتاری و حروف نگاری بهره‌برداری نمایند. خطوط زیبای هفتگانه پارسی همچون: محقق، نسخ، ثلث، نستعلیق، شکسته نستعلیق و... نمونه‌های درخشان و بی‌نظیر از ترکیبات متنوعی هستند که در امتزاج با اصول و مبانی گرافیک، امکانات گسترده‌ای را برای طراحی نشانه‌های نوشتاری فراهم نموده‌اند. به طور کلی طراحی نشانه‌های نوشتاری بر مبنای خوشنویسی سنتی را می‌توان به دو دسته تقسیم نمود: ۱- طراحی به شیوه خوشنویسی سنتی ۲- استفاده از خوشنویسی سنتی با بیانی گرافیکی.

۱- طراحی به شیوه‌ی خوشنویسی سنتی:

در این روش طراح از ساختار و روابط حاکم بر خوشنویسی سنتی تبعیت نموده و آن را بر مبنای اصول زیباشناسی به شکلی درست، اصولی و منطقی ترکیب می‌نماید. به طور مثال تصویر شماره ۶، نشانه نوشته‌ای با عنوان "شارستان" است که برای گروه معماری و شهرسازی طراحی شده، الگوی اولیه این نشانه بر مبنای خط "شکسته نستعلیق" است. علی‌رغم آن که تعدد نقاط در این کلمه محدودیت‌هایی را در ترکیب بندی به وجود می‌آورد؛ اما طراح در نهایت دقت و ذکاوت از جابه‌جایی نقاط در جهت دستیابی به ساختار هندسی، تأکید بصری و استفاده زیباتر از فضای منفی بهره برده است. علاوه بر این، ترکیب منسجم و متقارن نقاط، متناسب با موضوع و محتوا بوده، مفهومی از معماری و شهرسازی را در ذهن مخاطب القاء می‌نماید. نمونه دیگر نشانه نوشته نشریه "ایرانیان" است

ترکیب اثر در تعامل با عنصر نوشتاری حضور یافته است. نمونه‌ی دیگر، نشانه نوشته "شش دانگ" است که برای یک گروه خوشنویسی طراحی شده، در این نشانه نوشته طراح تلاش نموده تا اجزای نشانه را با خوشنویسی سنتی و ساختار گرافیکی انطباق دهد. برای این منظور خط شکسته نستعلیق را به عنوان راه‌حلی مناسب برای ایجاد یک اثر زیبا و موزون انتخاب کرده است. در نشانه نوشته مذکور جابه‌جا قرار دادن نقاط در جهت استفاده زیباتر از فضای منفی، اتصالات حروف، حرکت‌ها و فراز و فرود آن‌ها هارمونی زیبایی را به وجود آورده است (تصویر شماره ۱۰). مثال دیگر مربوط به نشانه نوشته مجتمع آموزشی "بیرجند" می‌باشد (تصویر شماره ۱۱). در این نشانه طراح از خط کوفی بنیایی استفاده نموده، ریتم مناسب حروف که در بالا به یک گره متقارن منتهی شده است، خلاقیت طراح را در ارائه راه‌حل نوین بصری نشان می‌دهد. وجود گره‌ها در نشانه مزبور به عنوان عنصری از معماری سنتی، نمادی از ورودی بنا بوده و در هماهنگی کامل با موضوع و محتوای اثر می‌باشد. همچنین قرارگیری نقاط در راستاهای مورد نظر برای ایجاد تعادل و تقارن، ساختاری محکم و غیرقابل تغییر به وجود آورده است.

نتیجه‌گیری

خوشنویسی سنتی به مثابه پلی میان گذشته، حال و آینده است. علی‌رغم تمام بحث‌هایی که در مورد نفوذ سبک جدید و استفاده از تکنولوژی مدرن همچون استفاده از کامپیوتر در طراحی‌های نوین می‌شود، خطوط سنتی همواره به دلیل ظرفیت‌های بالقوه مورد توجه هنرمندان بسیاری قرار گرفته است. در دوران معاصر استفاده از خوشنویسی سنتی در طراحی نشانه‌های نوشتاری کاربرد قابل توجهی دارد. با توجه به اینکه خوشنویسی سنتی ایران بر اساس قالب‌ها، قواعد و نظام‌های مشخصی شکل گرفته، بنابراین لازم است طراحان گرافیک نسبت به اصول و قواعد

تصویر شماره ۱۰: استفاده از خوشنویسی سنتی با بیانی گرافیکی، نشانه‌ی گروه خوشنویسی، طراح: علیرضا وکیل‌پورجوی

تصویر شماره ۱۱: استفاده از خوشنویسی سنتی با بیانی گرافیکی، موسسه آموزشی بیرجند، طراح: ابراهیم حقیقی

- شناخت ویژگی‌های بصری حروف فارسی و درک توانمندی آن در هنر خوشنویسی و بهره‌گیری از آن به عنوان اصول اولیه عاملی مهم برای دستیابی به طرحی نو در طراحی لوگو محسوب می‌شود.

- کاربرد درست و اصولی از خوشنویسی سنتی موجب تقویت هویت فرهنگی در طراحی نشانه‌های نوشتاری می‌شود.

- توجه به توان و ظرفیت‌های بصری حروف با نوع کاربرد آن در یک فرآیند گرافیکی ارتباط می‌یابد. ■

منابع

- ۱- افشارمهاجر، کامران، گرافیک در صنعت نشر، سمت، ۱۳۹۲.
- ۲- .....، تحلیل آثار گرافیکی، فاطمی، ۱۳۸۸.
- ۳- خزایی، محمد، نشانه‌های امروز نقش‌های دیروز، دوفصلنامه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۲، ۱۳۸۴.
- ۴- رشوند، زینب، نگاهی به ظرفیت‌های تصویری سچاه مشق‌های نستعلیق در تایپوگرافی معاصر، مجموعه مقالات طراحی گرافیک (۳)، آبان، ۱۳۹۱.
- ۵- زاهدی، مرجان، بررسی قابلیت تشخیص و خوانایی در حروف متن فارسی، فصلنامه حرفه هنرمند، شماره ۳۸، ۱۳۹۰.
- ۶- فضائلی، حبیب‌الله، تعلیم خط، سروش، ۱۳۶۳.
- ۷- فهیمی‌فر، اصغر و دیگران، ویژگی‌های حروف‌نگاری فارسی در طراحی اعلان در گرافیک ایران، فصلنامه علمی پژوهشی نگره، شماره ۲۵، ۱۳۹۲.
- ۸- قادر، حسن، نخستین گام‌های مدیریت نوشتار، علم، ۱۳۸۸.
- ۹- قلیچ‌خانی، حمیدرضا، فرهنگ و واژگان و اصطلاحات خوشنویسی و هنرهای وابسته، روزه، تهران، ۱۳۸۸.
- ۱۰- مرزی، محمدعلی، خوشنویسی و طراحی حروف (۱)، پیام نور، ۱۳۹۰.
- ۱۱- مقتدایی، علی‌اصغر، مبادی و مبانی اصول خطوط و خوشنویسی اسلامی ایران (۲)، پیام نور، ۱۳۹۳.
- ۱۲- مہمیز، مرتضی، نشانه‌ها، چهار رنگ، ۱۳۶۲.
- ۱۳- .....، نشانه‌ها (جست‌وجوهای مرتضی مجیز در طراحی نشانه)، یساولی، چاپ دوم، ۱۳۸۸.

آن آگاهی و شناخت کافی کسب نمایند. به طور کلی نتایج حاصل از این نوشتار را می‌توان بدین شرح خلاصه نمود:

- اغلب لوگوهای موفق فارسی بر مبنای اصول وقواعد خوشنویسی سنتی طراحی شده‌اند.

- تمامی شگردها، اصول و قواعد طراحی نوین تنها بخشی از مبانی و اصول کلاسیک خوشنویسی سنتی است. برای مثال: شیوه‌ی مثبت و منفی در نشانه همان سواد و بیاض خوشنویسی است.

- کاربرد خطوط سنتی در نشانه‌های نوشتاری به ظرفیت‌های بصری هر یک از خطوط و هماهنگی آن با موضوع و محتوای اثر بستگی دارد.